
Pravljenje nacije kao kultura laži

Andreja Zorić: *Nationsbildung als
»kulturelle Lüge«*. Sagner,
München, 2005.

U ovoj knjizi koja predstavlja disertaciju obranjenu u Njemačkoj »prikazana je na hrvatskom primjeru mogućnost da se nacionalne ideologije analiziraju iz perspektive laži« (23).

Koliko god nacionalne ideologije nastojale da opisuju naciju kao prirodnu datost, to je suprotno od istine. Jer »kod nacija se ne radi o 'prirodnim datostima' u smislu povijesno izraslih entiteta, nego o konstruiranim zajednicama« (7). Već i sam početak pravljenja nacije u 19. stoljeću počiva na laži. 'Preporoditelji' koji su u 19. st. radili na nastanku nacije pozivali su se na zajedničku kulturu. No, tvrdnja o zajedničkoj kulturi i njenoj prirodnosti »je namjerna prevara od strane nacionalnih 'preporoditelja', 'laž', jer je koncepcija nacije koju je tek trebalo napraviti prikazana kao odavno postojeća iako do razdoblja 'izmišljanja' nacionalne legitimacije od strane nacionalnih pokreta u 19. stoljeću nije nikad postojala. Mimo postojeće kulturne i društveno-političke stvarnosti propagiran je jedan koncept za sprovođenje vlastitih političkih ciljeva« (12).

Taj zamišljeni koncept manjine »je stupio na mjesto dotadašnje jezično-kulturne i političke norme, ali ga je — suprotno tvrdnjama nacionalista — prvo tek trebalo napraviti i zatim učiniti prihvatljivim većini« (27–28). Manjina je tako počela graditi kulturu laži: »Kultura laži je ciljana upotreba nekog kulturnog koda od strane manjine koja se ne podudara s kulturnom normom i tradicijom kolektiva« (29). No-

sioici kulture laži »posežu za krivotvorenjem povijesnih dokumenata i stvarnog stanja stvari, za namjernim jednostranim usmjeravanjem kulturnog pamćenja kako bi poduprli svoje tvrdnje« (10).

Jedan od takvih primjera je kad se pojam 'hrvatski' prikazuje kao da je oduvijek obuhvaćao onaj jezik koji je danas standardni u Hrvatskoj (štokavski) i one teritorije koji su danas ujedinjeni u Hrvatskoj. Međutim, taj pojam je i jezično i teritorijalno imao uže značenje. Još i sredinom 19. stoljeća odnosio se ne na štokavski jezik i teritorij, nego na kajkavski: »Kajkavski, koji se u plemićkom kroatizmu uobičajeno povezivao s pojmom 'hrvatski' i ograničavao ga na Zagreb i okolinu, nije zbog svog regionalnog karaktera čak ni među pristicama plemićkog kroatizma gledan kao integracijski motor za nekakvu nadregionalnu hrvatsku nacionalnu svijest« (62–63).

Kad povijesni dokumenti ne potvrđuju onakvu upotrebu naziva 'hrvatski' kakva je danas poželjna, nego koriste druge nazive, onda se tim nazivima netočno pripisuje da su značili baš ono što u naše doba znači 'hrvatski'. Na primjer, rječnici i gramatike iz 16., 17., 18. stoljeća na koricama imaju naziv ilirski, a danas se ubrajaju u hrvatsku povijest s obrazloženjem da je ilirski značio isto što i hrvatski. To, međutim, ne odgovara činjenicama jer »ilirski se koristio dijelom kao sinonim za vlaški, tj. za pravoslavno srpski, ili se koristio kao skupna oznaka za sve južne Slavene. [...] Nadalje, taj termin je označavao 'prastanovnike' Balkana, a koristio se također i za imenovanje štokavskog dijalekta« (52).

U krivotvorenje povijesti ubraja se i tvrdnja da je današnji teritorij Hrvatske u prošlosti bio povezan zajedničkom književnojezičnom tradicijom. Činjenica je da »nije postojala ni nadregionalna književnojezična tradicija koja bi povezala hrvatske teritorije pod različitim carstvima. Postojali su samo regionalni jezici književnosti, koji su kao i književnost na njima bili

prošireni jedino među pripadnicima dotičnog visokog sloja društva i kulturne elite. Jednako su varirale i verzije religijskih rukopisa, od glagoljice do kajkavske, štokavske i čakavske verzije hrvatskosrpskog odnosno srpskohrvatskog [...] Jezično i kulturnonacionalistički hrvatski identitet razvijao se tek postepeno od druge polovine 19. stoljeća [...] i odredio politički diskurs 30–ih i 40–ih godina kao i događanja od 70–ih godina 20. stoljeća u Hrvatskoj. On se zasnivao na potiskivanju istarskog i dalmatinskog regionalizma i na općem prihvaćanju novoštokavsko–ijekavske varijante srpskohrvatskog jezika« (69–70).

Danas se nacionalne oznake iz sadašnjice rado prenose u prošlost i pritom se tvrdi da se stanovništvo neke regije moglo na osnovi jezika razlučiti na Hrvate i Srbe. To, međutim, nema potpore u stvarnoj povijesti. Pravoslavno i katoličko stanovništvo »živjelo je u velikim dijelovima Hrvatske, Dalmacije i Hercegovine 'multietnički' zajedno i nije se razlikovalo jezično« (70).

Svi ovi primjeri pokazuju da su kod nas jezik i kultura predmet brojnih krivotvorenja. Razlog tome leži u predrasudi da se nacija mora zasnivati na jeziku i kulturi. Naime, na pravljenje nacije u našem slučaju primijenjen je u 19. stoljeću »primordijalistički koncept, iz kojeg se izvodi država. Polazeći od osnovnog oblika, prirodnog stanja svakog ljudskog organizma, od obitelji, taj koncept pravi predodžbu nacije zasnovane na jeziku i kulturi. Kao što se obitelj zasniva na krvnoj povezanosti, tako se nacija drži na okupu pomoću nacionalnog karaktera. On proizlazi iz zajedničkog jezika, porijekla, povijesti, tradicije i religije« (37). Na osnovi tog koncepta »nacija nije više grupa koja se manje–više dobrovoljno udružuje u okviru jednog političkog vodstva, nego se zamišlja kao zatvorena, 'prirodna' cjelina, koja ima pravo na političku suverenost« (37). Iz takvog koncepta proizlazi shvaćanje da se poli-

tičke granice moraju podudarati s jezičnima, što nije točno (38).

Postoji i drugi koncept pravljenja nacije, koji nije kod nas primijenjen. On se ostvaruje »u okviru udruživanja raznovrsnih interesnih grupa s ciljem zaštite građanskih prava. Budući da u toj koncepciji osiguravanje društvenih zahtjeva stoji u prvom planu, nastaju takozvane ustavne odnosno državne nacije, čiju jezgru čine zajednički grupni ciljevi, kao npr. sloboda, jednakost, bratstvo« (35).

Od ovoga se bitno razlikuje koncept primijenjen kod nas, koji se poziva na jezik, kulturu, religiju: »jezično–kulturno, etnički ili religijski motiviran pokret za pravljenje nacije zasniva se pri izboru obilježja koja određuju nacionalni identitet, kakva su npr. materinski jezik ili religija, na homogenosti jedinki koje se udružuju« (35). Pritom dolazi do »izmišljanja/nalaženja vlastite jezične, kulturne i političke tradicije. U toj koncepciji nacije redovito u prvi plan stupaju nastojanja za nacionalnom suverenosti i potiskuju građansko–liberalne ciljeve, koji su konstitutivni kod ustavno koncipiranih nacija« (35). U našoj sredini primijenjeno »pravljenje nacije koje se poziva na jezik i kulturu omogućava teoretski slobodno 'izmišljanje' nacija« (36).

To izmišljanje nacije nije se odvijalo spontano i prirodno: »Budući da se kod pravljenja novih paradigmi i pojmova radi o svjesnom sprovođenju ideja jedne manjine, njihove koncepcije treba gledati kao svjesno kreirani i propagirani ideal« (81). On »uključuje namjerno konstruiranje i uspostavljanje jednog kulturnog i društvenog sistema. Bitno je, osim toga, da se u slučaju uspješne kulture laži ona etablira kao novo uređenje i zatim se više ne doživljava kao laž. Ona postaje normom u kulturi — postaje 'istinom' u koju se kunu nacionalni 'preporoditelji' — [...] mutira u kulturnu istinu 'preporoditelja'« (81).

Književni rad domaćih 'preporoditelja' »iz sredine 19. stoljeća ilustrira uvjerenje

nacionalnih ideologa da zastupaju 'istinitu' i 'pravu' stranu. Stupanj moralne nadmoći koju predstavnici nacionalnih ideologija pripisuju sebi može se očitati na osnovi poistovjećivanja nacionalne ideologije [...] s 'istinom'« (23). »Takvu uvjerenost u moralnu nadmoć (vlastitih) nacionalnih gledišta kritizira gotovo 150 godina kasnije Dubravka Ugrešić« (23).

Laž je na razne načine »povezana s nacionalnim 'preporodnim pokretima'. U književnom autoportretiranju je eksplicitno prisvajanje istine sebi i automatsko implicitno prebacivanje laži drugima sasvim očito služilo žigisanju jezično–kulturnog i političkog protivnika. Pritom se operiralo moralnom diskvalifikacijom protivnika« (24).

Sastavnim dijelom nacionalnog autoportreta je uz osjećaj istine postao i osjećaj prijetnje. Poznato je da su se na južnoslavenskim prostorima vodile borbe oko granice između Habsburške Monarhije i Turskog carstva od 15. stoljeća, a »uzroci tome nisu bile religijske razlike, nego društveno naslijeđen osjećaj prijetnje na obje strane granice, koji se odrazio u usmenim predajama [...]. Uslijed pismeno učvršćene usmene predaje početkom 19. stoljeća postao je osjećaj prijetnje sastavnim dijelom književnog kanona i time presudan za izgradnju nacionalne slike o sebi samima« (17).

U istom stilu nastavilo se graditi nacionalnu sliku u 20. stoljeću. Početkom 20. stoljeća »vrlo sumnjive studije su se htjele približiti 'duhu naroda' i 'narodnoj psihologiji' pomoću kombinacije jezično–kulturnih svojstava i rasnih obilježja. Njihov nastavak su bila istraživanja 'balkanskih ratnika' — također potpuno u duhu vremena — iz 40–ih godina 20. stoljeća u etnološkim proučavanjima i u analizama južnoslavenskog folklor« (19).

Do danas se nastavilo i istinu pripisivati nacionalnoj stvari, a laž svemu drugome: »konkretna upotreba pojma laži ili lažljivca kao i suprotnog pojma istine u

okviru procesa pravljenja nacije — taj postupak je upečatljivo ilustriran najnovijim procesom pravljenja nacija u bivšoj Jugoslaviji kada su nacionalni agitatori sebe nedavno stilizirali u zastupnike istine, a druge u lažljivce« (14). Današnje stanje potvrđuje da se na našim prostorima »'istina' pripisuje 'službenom' stavu onoga tko je na vlasti. Time se posjedovanje 'istine' shvaća kao pravo vladara i poistovjećuje s ideološki prepunjenim diskursom« (23).

Koliko je laž kod nas ugrađena u osnovne teme vezane za jezik i kulturu pokazuje i primjer da se unazad više godina redovito pozivaju na pravo na materinski jezik i slave dane materinskog jezika upravo oni koji sprečavaju slobodno izražavanje na materinskom jeziku tako što Hrvatima zabranjuju upotrebu uobičajenih, materinskih riječi i zahtijevaju korištenje novolan-siranih.

Analiza »hrvatskog 'preporoda' potvrđuje zaključke Ernesta Gellnera o nacijama i nacionalizmu. Prema njegovom shvaćanju, nacionalizam prethodi nacijama« (72–73). Budući da »i Gellner i Anderson u svojim teorijama o nastanku i koncepciji nacije i nacionalizma i u debatama povezanim s tim stalno implicitno ukazuju na laž kad govore o 'izmišljanju' nacije«, to je argument i »za eksplicitnu upotrebu pojma 'laži'« (80). Nesumnjivo je da »pomoću pojmova kakvi su izmišljanje odnosno konstruiranje nekog kulturnog koncepta može se zaobići pojam laži, koji je na prvi pogled polemičan, no takvim zaobilaznjem bi se zatupila provokativna oštrina pojmova, a ona treba potaknuti na kritičko ophođenje s pojmom 'nacionalnog preporoda'« (15).

U ovoj knjizi se »koristi pojam laži kao nadpojam za raznovrsne oblike manipulacije« (8–9). Autorica se pritom poziva i na »teoretičara 'laži u izvanmoralnom smislu', Fridricha Nietzschea«, koji objašnjava kako vremenom uslijed stalnog ponavljanja laži nastane osjećaj da se govori istina jer »čovjek zaboravlja da to tako s

njim stoji; on laže, dakle, nesvjesno i nakon stoljetnih privikavanja na to — i dolazi upravo pomoću *te nesvjesnosti*, upravo pomoću tog zaborava do osjećaja istine« (9).

Taj »Nietzscheov proces pravljenja istine može se prenijeti na konstituiranje (mladih) nacija. (Mlade) nacije su napravljene istine, čija svjesna faza konstrukcije je zaboravljena« (10). Do zaboravljanja iskonstruiranosti nastanka nacije nije došlo spontano, nego »se nastanak nacije svjesno zamagljuje« (10). Istraživanje povijesti nacije je iskrivljeno »nacionalnim pogledom« (13). »Pogotovo istraživanje pravljenja nacije je obojano 'nacionalnim' interesima, 'metodološkim nacionalizmom'. Tako su vagani argumenti za i protiv pravljenja nacija, dokazivane nacionalne legitimacije, građene mitologije i kolektivno pamćenje« (13).

No izgrađene nacionalne mitologije predstavljaju danas kočnicu kod udruživanja u Evropsku uniju i kod drugih oblika povezivanja svijeta: »S obzirom na poteškoće nacionalnih društava 21.–og stoljeća u odnosu prema 'stvarno postojećem kozmopolitizmu', nastalom zbog globalizacije koja stalno napreduje, dobiva odnos prema naciji odnosno nacionalnom pokretu novu važnost« (13). Isto tako, »pitanje nacionalne suverenosti dobiva s obzirom na njeno lagano nestajanje — uzrokovano npr. međunarodnim sudom, globalnim kapitalom, integracijom u Evropsku uniju — novu važnost. Možda bi svijest o konstruiranosti — oštrije rečeno, o tome kako laž postaje istinom — bila od pomoći za kolektivno shvaćanje kozmopolitizma. Tako bi kritičko ophođenje s pravljenjem nacije u 19. stoljeću bilo sredstvo za bolje suočavanje sa sadašnjicom« (13). »Promatranje procesa pravljenja nacije, pogotovo njegove kulturne konstrukcije iz perspektive laži [...] treba gledati kao korak u tom smjeru« (13).